

A propòsit de la relació entre toponímia i geografia: el principi de 'significativitat territorial'

JOAN TORT I DONADA
UNIVERSITAT DE BARCELONA

0. Introducció

Els estudis teòrics i conceptuals duts a terme a escala internacional durant les darreres cinc dècades en el camp de la toponímia, o ciència dels noms de lloc, coincideixen a assenyalar que aquest coneixement, d'arrel interdisciplinària, se situa a la intersecció mateixa de tres grans branques del saber: la lingüística, la geografia i la història. De totes tres, segurament és la geografia la que hi ha dedicat una atenció menor; si més no, si ens atenim al nombre d'estudis, de recerques i de publicacions que, des d'una òptica genuïnament geogràfica, aborden qüestions relacionades amb l'onomàstica.

Partint de la tessitura exposada, el propòsit d'aquesta comunicació és presentar un dels fonaments teòrics sobre els quals vam fonamentar la nostra tesi de doctorat en geografia, l'any 1999, consistent en una recerca sobre els 16.500 topònims de la comarca del Baix Camp, a la regió de Reus-Tarragona.¹ Es tracta d'allò que anomenem *principi de significativitat territorial*; en altres paraules, el fet, reiteradament constatat, que un nom de lloc tendeix a reflectir l'aspecte geogràficament més significatiu de l'àmbit espacial al qual fa referència.

Estructurem la comunicació en dos apartats principals. El primer té un caràcter bàsicament teòric i pretén enquadrar aquest principi en un marc més general; és a dir, dins d'allò que nosaltres anomenem una teoria general dels noms de lloc. El segon, d'una orientació eminentment pràctica, ens porta a desenvolupar el sentit i l'abast del principi de referència

---

¹ Vegeu, amb caràcter general, Tort 1999a. Com a derivacions específiques d'aquest estudi, i dins la línia del tema de la present comunicació, vegeu Tort, 1999b, 2000, 2001a, 2001b, 2002 i 2003.

tot precisant, a través d'uns quants exemples, les seves específiques formes de manifestar-se. Finalment, un breu apartat de conclusions completa el text i fa èmfasi a les principals qüestions posades a debat.

1. El principi de significativitat territorial en el marc d'una teoria general dels noms de lloc

Hem assenyalat, en alguna ocasió, que un dels problemes que actualment es plantegen en el pla de la recerca toponímica és la manca d'una base teòrica prou sòlida i prou diversificada com per poder fonamentar amb garanties les múltiples "mirades possibles" que caben dins aquest extens àmbit del coneixement. Hem al·ludit, concretament (Tort 1999b:60), a la necessitat d'una "teoria general" dels noms de lloc, en la línia dels reptes que assenyalava l'enyorat Enric Moreu-Rey en un dels seus darrers articles (1995, en general). Però construir una teoria general, sigui quin sigui el camp al qual fem referència, és sempre una tasca complexa i només concebible a llarg termini. En aquesta tessitura, una tasca prèvia, igualment necessària i més senzilla de dur a terme, és la de delimitar i establir, a partir de l'evidència empírica, alguns dels principis bàsics que permetin entendre els "mecanismes generals de funcionament" dels noms de lloc.

Per part nostra, i a partir tant de l'anàlisi bibliogràfica com de l'estudi toponímic concret, hem arribat a destriar fins al moment present quatre principis generals. Un d'ells ha estat formulat ja fa bastants anys i identificat amb el nom de *principi de negativitat relativa*; dos més els considerem no formulats d'una forma explícita però sí implícita (com tractarem d'explicar més endavant), el *principi de transparència* i el *principi d'interferència recíproca entre toponímia i antroponímia*; el quart, finalment, l'hem formulat per compte propi (i tractar d'explicar-lo és l'objecte essencial d'aquesta comunicació): l'anomenem *principi de significativitat territorial*. Als paràgrafs següents presentem d'una forma sintètica els tres primers.

a) Principi de negativitat relativa

Formulat a la primèria del segle XX pel toponimista rus F. P. Savarensky (Dorion, 1998:8), el podem resumir com un tipus particular de comportament toponímic en què els noms de lloc, en contextos determinats, tendeixen a reflectir primer les característiques "excepcionals" de l'entorn on s'insereixen que no les característiques "típiques". Com a il·lustració d'aquest principi s'assenyala sovint la paradoxa que en els deserts, o sigui, els llocs més eixuts, és on solen aparèixer els percentatges més elevats de topònims al·lusius a l'aigua (Dorion, 1989:3). Per part nostra, hem tingut ocasió de verificar el compliment d'aquest principi a la toponímia del Baix Camp, en relació amb un concepte orogràfic, els *plans*, i un d'hidrogràfic, les *fonts* (Tort, 2001b:12). Diguem, d'altra banda, que per un criteri de claredat l'hem anomenat també *principi d'excepcionalitat*.

b) Principi de transparència

Essencialment, aquest principi apunta a la idea que, amb caràcter general, la toponímia viva d'un territori determinat tendeix a ser majoritàriament "transparent"; és a dir, que pot ser interpretada en el seu sentit recte pel comú dels parlants (de la llengua del territori en

qüestió) sense necessitat de recórrer a coneixements etimològics. En la base del *principi de transparència*, en els termes en què l'hem formulat, hi ha el fet, reiteradament assenyalat pels lingüistes, que el component bàsic de la toponímia (considerada en sentit general) d'un territori donat són els noms del *lèxic comú* de la llengua d'aquest territori. A la pràctica, això sol implicar que la recerca etimològica sobre la toponímia d'un àmbit territorial determinat se centri tan sols en una "part" d'aquesta toponímia; això és, la que té més interès per al lingüista i, correlativament, un sentit menys clar i menys evident per als parlants en general.²

Tot i que no ens consta que el *principi de transparència* hagi estat formulat d'una forma explícita, sí que és possible trobar-hi al·lusions o referències indirectes a les obres de nombrosos estudiosos i tractadistes. Per exemple, Coromines, en un article centrat en qüestions de mètode, i en ocasió de referir-se a la riquesa lèxica de la llengua catalana i al seu reflex toponímic, assenjala que "sovint l'aspecte del lloc ens guiarà vers el significat" (1965, I:17). Una manera ben expressiva, pensem, d'esmentar el caràcter clar i transparent de molts topònims, sobretot quan són considerats en el seu particular context espacial.³

c) Principi d'interferència recíproca entre toponímia i antroponímia

A semblança del supòsit anterior, aquest principi, malgrat el fet de no haver estat formulat d'una forma explícita –si més no, que coneguem–, té una acceptació implícita generalitzada entre els especialistes. En essència al·ludeix a la circumstància, habitual en l'onomàstica de qualsevol territori, que els topònims originin antropònims, o bé que, d'una manera recíproca, els antropònims originin topònims. Un problema que podrà ser considerat com a poc rellevant quan es treballa en noms sense entrar a considerar les qüestions etimològiques, però que pot tenir una importància de primer ordre en la recerca centrada en l'etimologia. Moreu-Rey, que pot ser conceptuat com un dels estudiosos de l'onomàstica catalana que més atenció ha posat en aquesta particular relació d'interferència, assenjala (1982:164): "...aquest darrer fenomen se situa entre els més importants de la toponímia de tots els països; i també el més perillós quant a la investigació, car pot fer naufragar les hipòtesis més treballades dels erudits."

2. El principi de significativitat territorial: un assaig de caracterització

---

² Un exemple d'elaboració pròpia ens servirà per il·lustrar la consideració exposada. Hem calculat en uns 8.000 els topònims estudiats per Coromines a l'*Onomasticon Cataloniae*, que fan referència al conjunt de les terres de parla catalana; podem dir que ens trobem davant una primera quantificació (no necessàriament absoluta) dels topònims catalans que ofereixen un interès etimològic cert. Ara bé, aquesta xifra representa tan sols una part petitíssima d'allò que podem anomenar *toponímia global* del territori català. Per part nostra, prenent com a referència les "densitats toponímiques mitjanes" dels inventaris integrals d'onomàstica relatius a la comarca del Baix Camp (Tort, 1999a), vam arribar a assenyalar com a versemblant la xifra d'1.066.000 topònims només per al territori del Principat.

³ També Moreu-Rey, en un epígraf sobre metodologia de la seva coneguda obra *Els nostres noms de lloc* (Moreu-Rey, 1982:12), fa una afirmació que complementa la de Coromines: "Existeix un gran nombre de noms de lloc el sentit dels quals és clar i entenedor."

2.1. Notes generals

En un cert sentit, podem dir que el principi de significativitat territorial prolonga i completa el *principi de transparència*, abans referit. Bàsicament, fa èmfasi en un aspecte important en el procés de formació i establiment dels topònims, que és el de la “significació” de l’espai (o del territori); un aspecte que, tot i plantejar sovint dificultats a l’hora de la seva concreció, és important que sigui tingut degudament en compte per l’estudiós perquè pot aportar-li informacions prou rellevants. Així i tot, convé puntualitzar que no tots els topònims són susceptibles de ser analitzats d’acord amb aquest principi. Ho són, essencialment, *aquells que han estat formats sobre la base d’un fet o una qualitat significatiu de l’espai al qual fan referència*. A la pràctica, això ens porta a excloure, ja d’entrada, els següents tipus de topònims:

- a) Els que han estat formats a partir d’antropònims.
- b) Els que han estat formats per via derivativa, a partir d’altres topònims.
- c) Els topònims traslladats.

Sobre la base de les condicions assenyalades assenyalarem allò que, a criteri nostre, són les premisses sobre les quals fonamentem l’aplicació del principi al qual estem fent referència:

1. L’espai “significa”.
2. La toponímia és un dels modes d’expressió de la “significació” de l’espai.
3. Per a que un topònim expressi la “significació” de l’espai al qual fa referència cal que hi hagi una vinculació originària entre el topònim i aquest espai.

Així doncs, en la seva formulació més simple, podem caracteritzar el principi de significativitat territorial de la manera següent: “En condicions determinades d’espai i de temps (que permetin pressuposar una creació originària del nom, i que permetin excloure una vinculació antroponímica, una formació derivativa o el simple trasllat), un topònim tendeix a reflectir algun aspecte geogràficament significatiu del territori al qual fa referència.”

A l’apartat següent tractarem d’il·lustrar el sentit del principi de significativitat territorial a través de diversos exemples.

2.2. Estudi de casos

a) Anàlisi individualitzada de vuit topònims

Analitzarem en primer lloc una selecció de vuit topònims del Principat que hem triat als efectes d’aquest article. Es tracta de quatre noms relatius a quatre grans unitats orogràfiques (*Montserrat, Montseny, Montsec i Canigó*), un nom de paratge (*Seix*) i tres noms de nuclis de població (*Flix, Talarn i Sarroqueta*).

- *Montseny*. Aquest nom, com també els tres que vénen a continuació, els hem utilitzat en diverses ocasions com a il·lustració viva de la relació entre el medi natural i la toponímia.⁴ Documentat el segle IX (*Montis signi*, 848; *Mont signo*, 862), i interpretat etimològicament com “la muntanya senyal”,⁵ el nom apunta directament a una qualitat geogràfica particularment significativa del massís al qual s’aplica: la seva *visualitat*. Convé tenir present que el Montseny, en aquest sentit, és una veritable talaia de les terres centrals de Catalunya; tant per l’altitud com per la ubicació, a mig camí entre la serralada pirinenca i el litoral mediterrani. Atesa, doncs, la preeminència de la muntanya dins una part important dels horitzons del centre del Principat, no és gens estrany que el seu “tret significatiu” bàsic hagi estat, durant moltes èpoques, el de “fita” o “senyal” físicament destacada.

- *Montserrat*. En aquest cas podem parlar gairebé d’un “topònim transparent”. Esmentat l’any 888 com a *Monte serrato*,⁶ el nom, quan es posa en relació amb la realitat geogràfica a la qual fa referència, no deixa lloc al dubte. La configuració del perfil de la muntanya, a la manera de les dents d’una serra, i el caràcter insòlit d’aquest perfil fan que en aquest cas sigui pràcticament innecessari plantejar-se la tria de l’aspecte geogràfic més significatiu de l’element nominat.

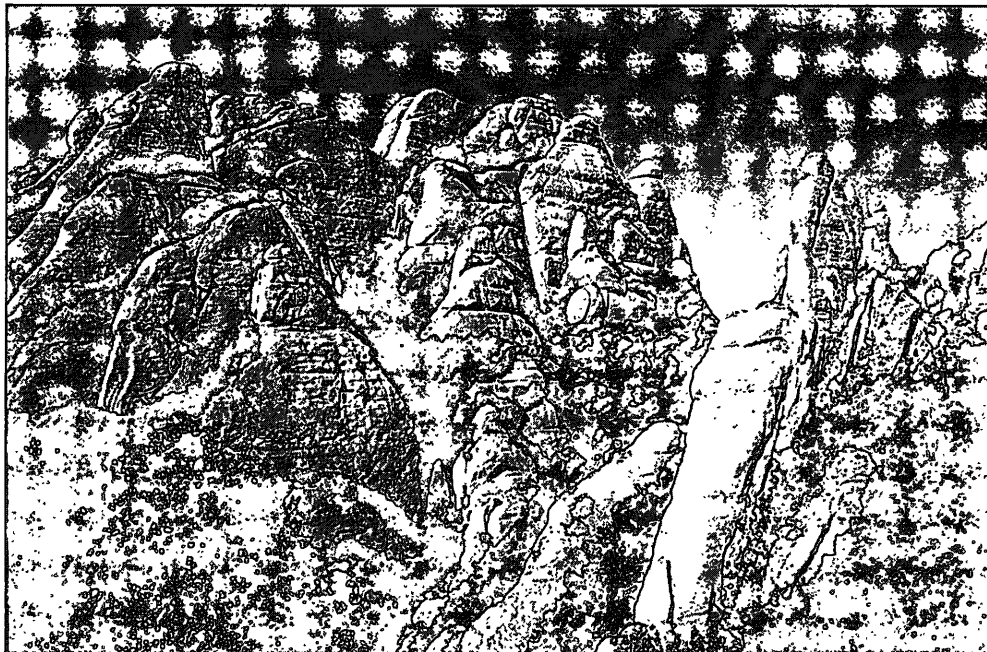

Foto 1. Un detall del massís de Montserrat. Les formes externes de la muntanya exemplifiquen a la perfecció la idea d’un “mont serrat”.

- *Montsec*. El nom, que apareix en documents del segle XI (*silva de Montesico*, 1044),⁷ s’aplica a una serra pirinenca situada a l’occident del Principat i d’unes dimensions molt

⁴ Vegeu, per exemple, Tort (2002).

⁵ Coromines, *OnoCat*, V:381.

⁶ Coromines, *OnoCat*, V:383.

⁷ Coromines, *OnoCat*, V:381.

considerables (uns cinquanta quilòmetres de llarg per quinze d'ample). L'observació detallada d'aquest àmbit geogràfic permet fer adonar amb facilitat que un dels seus aspectes físicament més característics és l'*eixutesa* (que es tradueix en la pràctica absència de corrents d'aigua superficials i en la presència d'una vegetació molt ben adaptada a aquesta circumstància). No és estrany que el nom, doncs, com en tants altres casos, tendeixi a esdevenir l'expressió d'una realitat geogràfica que presenta unes característiques pròpies i específiques.

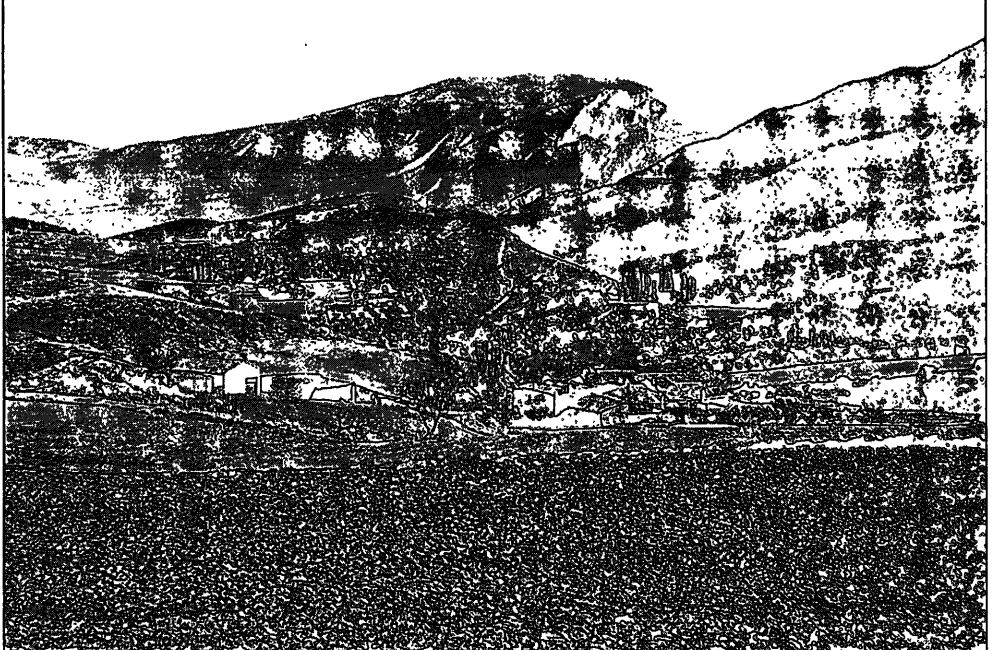

Foto 2. El Montsec, a la rodalia de Sant Esteve de la Sarga (Pallars Jussà). La sequedat del terreny queda reflectida en múltiples aspectes del paisatge.

- *Canigó*. Citat *Canigonis* l'any 845, i d'origen probablement pre-romà, el nom Canigó presenta molts més problemes i dubtes etimològics que no pas els tres noms anteriors. Una cosa és clara, tanmateix: la persistència en la seva aplicació a un massís pirinenc particularment emblemàtic (per les dues mateixes condicions que esmentàvem a propòsit del Montseny: l'altitud i la ubicació), i amb unes característiques topogràfiques prou ben diferenciades respecte als massissos del seu entorn. Coromines interpreta etimològicament el topònim com a equivalent a "el gegant blanc".⁸ Una interpretació que, amb independència de la seva versemblança des del punt de vista filològic, considerem molt suggestiva en el pla pròpiament geogràfic o territorial. Sobretot perquè l'altitud de la muntanya i un cert isolament respecte a la carena principal dels Pirineus li donen l'aparença d'un veritable "gegant", en el sentit orogràfic de l'expressió. Respecte a la coloració blanquinosa, afegirem que el "blanc" es també un altre tret distintiu de la seva fesomia geogràfica: tant per la presència de neu en els seus vessants durant els mesos freds de l'any, com pel fet que, en absència de neu, el predomini d'una litologia de tipus granític, desproveïda en gran part de vegetació, ajuda a allò que podríem anomenar la "diferenciació cromàtica" d'aquesta muntanya respecte a les veïnes.

⁸ Coromines, *OnoCat*, III:239-242.

- *Seix*. Nom que Coromines associa amb els topònims *Sas* i *Sardera* i que, amb la forma assenyalada, apareix en llocs diversos del Prepirineu occidental català, a l'interfluvi entre les valls de la Noguera Pallaresa i de la Noguera Ribagorçana.⁹ El *Seix* d'Orrit ja és documentat l'any 974.¹⁰ L'etimologia del topònim planteja alguns dubtes, com es pot comprovar a les referències bibliogràfiques que esmentem, de Coromines. Allò que no admet dubte, tanmateix, és l'aplicació sistemàtica del nom a un tipus d'accident topogràfic d'una fesomia generalment ben individualitzada: les terrasses rocalloses situades en els sectors mitjans i baixos de les valls esmentades, i formades per acumulació de sediments fluvials. Un tipus de terreny poc apte per al conreu, desproveït de bosc, de coloració més aviat grisa o bé ocre, i que en molts indrets ha estat utilitzat tan sols com a pasturatge extensiu. I que des del punt de vista morfològic ha cridat habitualment l'atenció, com ho proven els paral·lelismes toponímics esmentats.

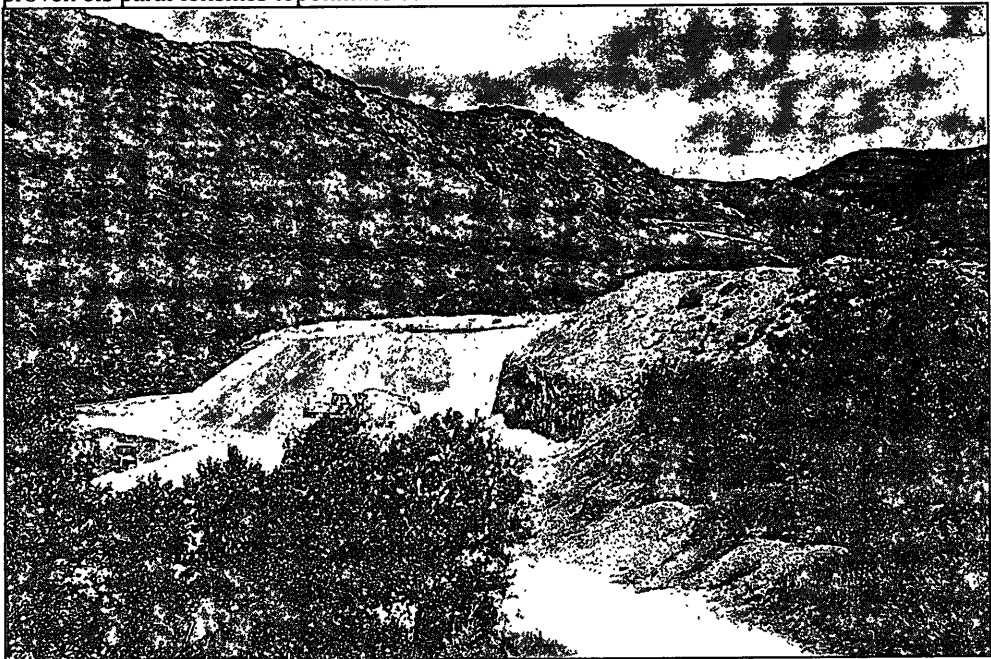

Foto 3. Paratge anomenat el *Seix*, a prop del nucli de Sapeira (vall de la Noguera Ribagorçana). Es tracta d'un altiplà rocallós, aprofitat modernament per a l'extracció de graves.

- *Flix*. El nom fa referència al segon nucli de població, en termes demogràfics, de la Ribera d'Ebre. Nucli que presenta, des del punt de vista físic, una circumstància singularíssima: el fet d'estar emplaçat sobre el punt més estret del meandre que, en aquest indret, dibuixa l'Ebre. Aquí podríem dir que ens trobem davant un altre "topònim transparent", si no fos que l'antigor del mateix nom el fa esdevenir "opac" als ulls de l'usuari actual. Documentat *Flexio* el 1153, la seva etimologia (del llatí *FLEXUS*, "curvatura", "sinuositat")¹¹ es correspon de ple amb la particularitat geogràfica a què acabem de referir-nos.

⁹ Vegeu Coromines, 1970:175-193, i *OnoCat*, VII:56-59.

¹⁰ Coromines, *OnoCat*, VII:58.

¹¹ Coromines, *OnoCat*, IV:229.

- *Talarn*. El nom de l'antiga vila de la Conca de Tremp, documentat *Talarno* l'any 1056, presenta algunes particularitats lingüístiques i geogràfiques dignes d'esment. D'aparença força obscura des del punt de vista etimològic, és interpretat com a derivat del mot cèltic TALOS i amb un sentit que equivaldria, segons Coromines, a "lloc situat sobre el serrat prominent".¹² A banda de les circumstàncies lingüístiques, cal subratllar la peculiar ubicació de Talarn, al capdamunt d'un serrat que s'aboca sobre el centre de la Conca. Des del punt de vista de la "significació del territori", doncs, podem afirmar que la versemblança geogràfica de l'etimologia proposada per Coromines és completa.

- *Sarroqueta*. Nom d'un petit nucli de població de l'antic terme de Llesp, a l'Alta Ribagorça (actualment, dins el terme del Pont de Suert). Documentat l'any 1083, el nucli presenta la particularitat d'estar situat a la cara de migjorn d'un serrat rocós que té un perfil fàcilment identificable. És, en definitiva, un dels múltiples exemples de referència toponímica a la "roca", o eminència física que individualitza el lloc al qual estem al·ludint. D'altra banda, la forma diminutiva del nom s'explica per una raó de toponímia comparada: el fet que a una distància relativament propera (uns 15 km) hi hagi el nucli de Sarroca de Bellera (més gran i històricament més important que Sarroqueta).

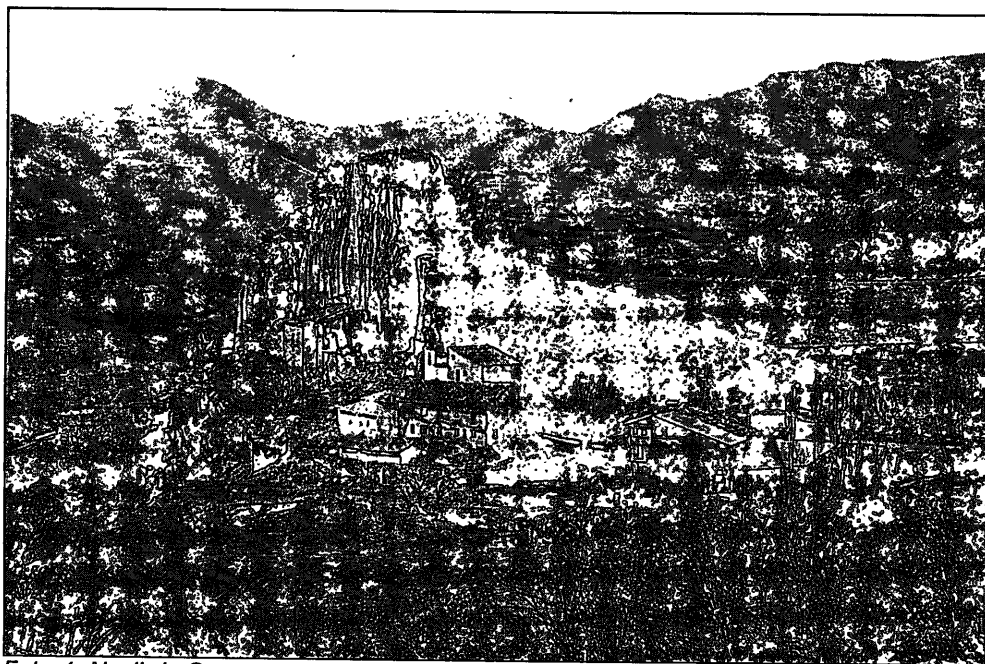

Foto 4. Nucli de Sarroqueta (antic terme de Llesp, Alta Ribagorça). La roca sobre la qual s'arredossa el poble ens dóna la clau per a la "comprensió territorial" d'aquest lloc.

b) Anàlisi d'una sèrie toponímica

¹² Coromines, *OnoCat*, VII:213-214.

Hem tractat de verificar el principi de significativitat territorial en vuit exemples toponímics individualitzats; és a dir, sense considerar la seves connexions i interrelacions. Ara, de forma complementària, analitzarem uns quants topònims més, des d'una perspectiva més específica i sense sortir d'un mateix marc territorial. Ho farem a través d'una "sèrie toponímica": és a dir, agafant nou topònims de la comarca del Baix Camp que hem considerat representatius de l'esquema d'assentaments de població de la comarca, i que, a través de la seva particular "significació territorial", pensem que dibuixen alguns dels trets geogràficament més rellevants del conjunt de la demarcació.¹³ Aquests nou topònims són *Vilaplana*, *Colldejou*, *Prades* i *Pratdip*, en relació amb la fesomia física; *Riudecols*, *Capafonts* i *Duesaigües*, pel que fa a la hidrografia; *Reus* i *Alforja*, finalment, com a representatius de determinades pautes de comportament humà.

- *Vilaplana*. El nom, documentat el 1297 com a *Villam planam*, al·ludeix a una característica física evident de l'entorn de la població: el seu caràcter planer. Un caràcter que adquireix rellevància (o sigui, una determinada "significació territorial") per contraposició als abruptes contraforts de les Muntanyes de Prades que s' aixequen no pas gaire lluny de la població. D'aquesta manera, els contrastos topogràfics que l'observador detecta a Vilaplana esdevenen la metàfora dels contrastos topogràfics de tot el Baix Camp. Convé no oblidar, en aquest sentit, que estem parlant d'un territori en què l'estructura orogràfica és clarament dual: una plana decantada cap a mar que limita, per l'interior, amb les unitats muntanyenques paral·leles al litoral (Muntanyes de Prades, serres de l'Argentera i Colldejou, Muntanyes de Vandellòs). I Vilaplana és, precisament, un nucli situat a la zona de contacte entre aquests dos dominis.

- *Colldejou*. Esmentat el 1154 com a *Colle Jovis*, Colldejou és un nucli de població situat al cor mateix de l'arc muntanyenc del Baix Camp. Tant la ubicació concreta del poble com el seu terme en conjunt tenen com a denominador comú la muntanya; concretament, els diversos contraforts de la Mola i de la Miranda, punts culminants del conjunt orogràfic conegut genèricament com les serres de Colldejou. No és estrany, en aquest context, que els dos elements constitutius del topònim *-coll* i *jou-* apuntin originàriament, i d'una manera gairebé tautològica, a fer notar els trets netament muntanyencs d'aquest territori.¹⁴

- *Prades*. Citat com a *Prades* el 1183, el nom és interpretat com a simple derivat del llatí PRATUM, "prat". És, en tot cas, un dels múltiples exemples toponímics existents en el domini català.¹⁵ La significació geogràfica del nom, en el context de l'àmbit comarcal a què fem referència, radica en l'al·lusió a unes terres que en un moment donat degueren tenir interès com a pasturatge. Convé tenir present, a més, que els factors topogràfics i altitudinals, que tenen un paper particularment destacat a la zona que ens ocupa (Prades és la població situada a major altitud de tota la comarca), han afavorit la possibilitat que es desenvolupés aquí aquest tipus de terreny.

¹³ Al capítol sisè de Tort (1999a) hem dut a terme una anàlisi, des d'aquesta perspectiva, de tots els noms dels nuclis de població de la comarca. Les dades que donem aquí han estat extretes del referit treball. Vegeu també, al respecte, Tort (2000).

¹⁴ En aquest sentit, Coromines, *OnoCat*, III:409-410. Vegeu també, en relació amb les diverses accepcions del terme *coll*, *DECat*, II: 821-827.

¹⁵ Vegeu al respecte Coromines, *OnoCat*, VI: 274-276.

- *Pratdip*. Esmentat com a *Prato de Ip* el 1154, podem reproduir en relació amb aquest lloc el mateix que assenyalàvem respecte a Prades. Tot i no trobar-nos, tanmateix, en una zona tan enlairada com la d'aquesta última població, sí que es pot dir que el medi muntanyenc de Pratdip té unes característiques i una configuració amb molts paral·lelismes amb l'entorn de Prades.

- *Riudecols*. Documentat històricament com a *Rivus de Caulibus* (1173), el nom ha estat interpretat, tot i que no de forma unànime, com a equivalent originàriament a "riu de còdols".¹⁶ Territorialment, la ubicació de Riudecols al costat d'un eixamplament de la llera de la riera que porta el nom de la població resulta prou significativa. Un cop més, l'observació de la geografia del lloc aporta una informació preciosa de cara a enquadrar adequadament el sentit de les hipòtesis etimològiques.

- *Capafonts*. El nom apareix documentat el 1159 com a *Capafontes* i prové, segons Coromines, del llatí CAPUT FONTIS ("el cap de la font").¹⁷ Amb independència de la qüestió etimològica, però –que en aquest cas no sembla que plantegi problemes–, el cert és que, físicament, el territori on està situat el nucli de Capafonts coincideix amb la capçalera d'un riu, el Brugent (afluent del Francolí), i es caracteritza per l'existència de nombroses fonts i surgències (Manent, 1981). Des del punt de vista de l'estructura general del territori a què fem referència, sens dubte que aquest és un dels trets geogràfics més significatius.

- *Duesaigües*. Aquest nom, del qual desconexem les formes documentades antigues, presenta uns paral·lelismes geogràfics força notables amb l'anterior. Sobretot en el sentit d'al·ludir a una determinada particularitat topogràfica que té a veure directament amb la gènesi del nom. En aquest cas, la referència a les "dues aigües" (*aigua* en el sentit de corrent fluvial)¹⁸ apunta a la ubicació del nucli originari de Duesaigües entre dos cursos d'aigua. Una vegada més, si no fos que l'ús d'*aigua* com a corrent fluvial té actualment un caràcter molt restringit (a diferència d'èpoques passades), podríem parlar d'un "topònim transparent". I, en tot cas, és un topònim íntimament relacionat amb fets geogràfics molt significatius a l'escala local.

- *Reus*. Citat com a *Reddis* el 1171, el nom de la capital del Baix Camp ha plantejat tradicionalment dubtes etimològics que no es poden considerar a hores d'ara resolts del tot. Entre les interpretacions proposades sobre l'origen del nom, la de Coromines té un component territorial que ens crida l'atenció d'una forma particular. Concretament, aquest autor parla d'una etimologia cèltica, fonamentada en l'arrel verbal RED-. El terme precatalà *Redis*, format sobre aquesta arrel, té segons Coromines un sentit locatiu i equivaldria aproximadament a l'expressió "en els camins". Considerem, des del punt de vista geogràfic, que aquesta interpretació és molt versemblant. Sobretot, perquè la ciutat està emplaçada en un punt d'una gran significació territorial dins l'esquema bàsic de les comunicacions a les terres meridionals de Catalunya (a la plana del Camp, no gaire lluny del mar i en el punt de confluència dels camins que ressegueixen el litoral amb els que travessen el muntanyam prelitoral i s'endinsen cap a l'interior). Cal subratllar, d'altra banda, que la particular

¹⁶ En el sentit expressat, Balari i Manuel de Montoliu. Coromines, en canvi (*OnoCat*, VI:401), s'inclina més aviat per una interpretació antropònica.

¹⁷ Coromines, *OnoCat*, III:212-213.

¹⁸ Vegeu, respecte d'aquest sentit del terme *aigua*, Coromines, *DECat*, I:90-91.

ubicació de Reus "en els camins" és a la base de la importància històrica de la ciutat com a centre mercantil, amb una àrea d'influència molt extensa i que en determinades facetes perdura actualment.

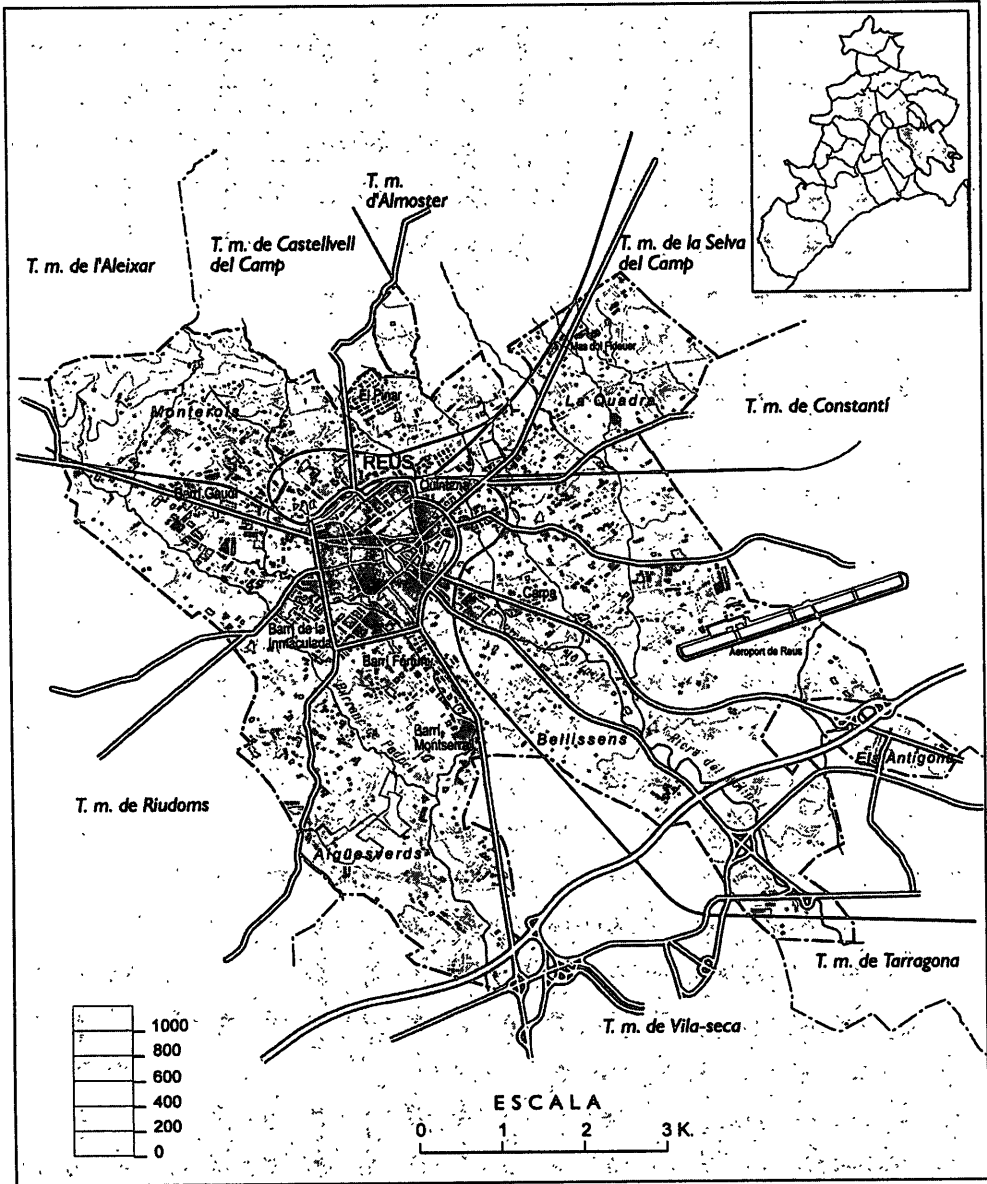

Figura 1. Mapa actual del terme municipal de Reus (Baix Camp). Hi és apreciable el caràcter reticular de les carreteres que, en diverses direccions arrenquen de la ciutat.

- *Alforja*. Documentat com a *Alforja* l'any 1154, el nom ha estat estudiat per Coromines des d'una perspectiva filològica però tenint molt en compte factors de tipus geogràfic.¹⁹ Això ha portat aquest autor a la conclusió que l'etimologia apunta clarament a la idea d'"obertura", "separació" o "pas", i que es fonamenta en un fet geogràfic de primer ordre: l'existència de la collada situada a tocar del poble, just al límit entre les comarques del Baix Camp i el Priorat, per la qual discorre un dels trajectes importants (tant en sentit històric com en l'actualitat) en la comunicació entre Reus i les terres de la conca de l'Ebre. Cal fer notar, des d'una perspectiva estrictament física, que aquest "pas" (conegut com a *coll d'Alforja*) és clarament perceptible des del poble perquè constitueix una discontinuïtat molt clara en el perfil de la carena que s'aixeca a nord-oest.

A la pràctica els nou topònims analitzats, vistos en una perspectiva de conjunt, ens proporcionen una informació gens menyspreable. Ens "parlen" d'un territori en què la muntanya hi ha tingut un paper clau, sobretot de cara als assentaments humans i de cara al seu aprofitament; ens diuen, també, que aquesta muntanya coexisteix amb la plana, a la manera d'una veritable antítesi paisatgística. Que els corrents fluvials d'aquest territori han tingut una significació important, també, per a la ubicació concreta dels assentaments (malgrat que siguin uns corrents d'aigua quantitativament molt poc importants). I ens parlen, així mateix, d'un àmbit geogràfic en què les comunicacions (xarxa de camins, antigament; carreteres, en l'actualitat) han estat particularment rellevants, fins al punt d'esdevenir una mena de "raó de ser" en el cas de la capital de la demarcació i també en el d'alguns altres nuclis. Tot plegat resulta, segurament, una síntesi molt esquemàtica; però, representativa, d'altra banda, d'allò que ha estat i encara és la realitat territorial del Baix Camp. Si, en comptes dels nou topònims que hem pres com a exemple, haguéssim treballat amb una mostra toponímica més àmplia, és segur que la "imatge geogràfica" final de la comarca hauria pogut resultar molt rica i plena de matisos.

3. Conclusions

Presentem a continuació una síntesi de les principals idees que hem tractat de desenvolupar, tant el pla teòric com en el pràctic, al llarg de la comunicació. D'una manera sinòptica, són les següents:

- a) L'onomàstica, com a ciència general dels noms propis (que inclou la toponímia), és un camp del coneixement molt vast. En aquest camp, les aportacions en forma de recerques han estat i continuen sent múltiples i diversíssimes; només cal fixar-se en el cas concret de l'onomàstica catalana, en les tres dècades darreres, per adonar-se'n. Tanmateix, hi trobem a faltar, d'una manera general, un major protagonisme de la reflexió teòrica i epistemològica. A criteri nostre, seria important en els propers anys avançar en la línia de l'elaboració progressiva d'una "teoria general" en la matèria, que permetés disposar d'una base sòlida per a les recerques i els treballs futurs.
- b) Si ens centrem en el camp concret de la toponímia, detectem que hi ha una sèrie de principis teòrics (en alguns casos, formulats explícitament) que, adequadament sistematitzats, haurien de constituir peces fonamentals dins una hipotètica "teoria general dels noms de lloc". En aquesta comunicació ens hem cenyit a allò que pensem

¹⁹ Vegeu, en particular, Coromines, *OnoCat*, II:129.

que podrien ser quatre d'aquests principis: el de negativitat relativa, el de transparència, el d'interferència recíproca entre toponímia i antroponímia i el de significativitat territorial.

- c) La formulació del principi de significativitat territorial, i l'assaig de verificació del principi en un determinat nombre de topònims (individualitzadament i en sèrie) ha estat el nostre objectiu principal. La recerca ens ha portat a constatar que, sobre la base d'unes condicions donades, aquest principi es compleix; és a dir: *que el topònim tendeix a esdevenir l'expressió lingüística d'una determinada diferenciació o singularització del territori.*
- d) Com a apunt final, una consideració que es desprèn directament de la conclusió anterior: l'aprenentatge i la pràctica de l'*observació geogràfica* (entesa com a recerca de la "significativitat del territori") pot ser extraordinàriament útil per a tota mena de recerques (filològiques, històriques o pròpiament geogràfiques) relacionades amb els noms de lloc.

Bibliografia

- BALARI, J. (1899), *Orígenes històrics de Catalunya*. Sant Cugat del Vallès, Instituto Internacional de Cultura Romànica, 1964.
- COROMINES, J. (1965), *Estudis de toponímia catalana*, I, Barcelona, Barcino.
- (1970), "Saso, sarda, seix: voces topográficas de substrato". *Estudis de toponímia catalana*, II, Barcelona, Barcino, p. 175-193
- (1979-1991), *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona, Curial-Caixa de Pensions, 9 vol. Abreviatuta: *DECat*.
- (1989-1999), *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona, Curial-Caixa de Pensions, 8 vol. Abreviatuta: *OnoCat*.
- DORION, H. (1989), "Où". Conferència pronunciada a la Universitat Laval, Quèbec, 5.12.1989, exemplar policopiat.
- (1998), "La toponymie, complice involontaire de la politique?". *International Congress of Onomastic Sciences*. Aberdeen.
- MANENT, A. (1981), "Els noms de lloc del terme i del poble de Capafonts". *Treballs de la Secció de Filologia i Història Literària*, 2, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona.
- MONTOLIU, M. de (1922), "Els noms de riu i els noms fluvials en la toponímia catalana". *Butlletí de Dialectologia Catalana*, X:1-33.
- MOREU-REY, E. (1982), *Els nostres noms de lloc*. Palma de Mallorca, Moll.
- (1995), "Tipologia toponímica". Dins Rosselló, V.M.; Casanova, E. (eds.), *Materials de toponímia-I*. València, Generalitat Valenciana-Universitat de València.
- TORT, J. (1999a), *Els noms de lloc i el territori. Una interpretació geogràfica de la toponímia del Baix Camp*. Tesi doctoral, dirigida pel Dr. Vicenç M. Rosselló i Verger. Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, Barcelona.
- (1999b), "Algunes reflexions sobre el concepte de topònim". *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, 77:59-72.
- (2000), "Toponímia y territorio. Los nombres de los núcleos de población de la comarca del Baix Camp (Tarragona), desde una perspectiva onomasiológica". *Scripta Nova*, 67:1-30 (<http://www.ub.es/geocrit/sn-67.htm>).

- (2001a), "La toponímia com a camp de coneixement interdisciplinari. Algunes bases teòriques i epistemològiques per a l'estudi dels noms de lloc". *Scripta Nova*, 86:1-30 (<http://www.ub.es/geocrit/sn-86.htm>).
- (2001b), "Alguns aspectes comparatius de la toponímia del Baix Camp". *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, 84:8-16.
- (2002), "El repte de la perspectiva transversal. L'onomàstica, un camí a la interdisciplinarietat". Ponència presentada al XXVIII Col.loqui de la Societat d'Onomàstica (Maó-Ciutadella de Menorca). (En premsa).
- (2003), *La toponímia del Baix Camp*. Reus, Associació d'Estudis Reusencs. (En premsa).